

Podtrzymywanie więzi z rodziną a readaptacja społeczna z perspektywy więźniów długoterminowych posiadających dzieci w wieku do 15 roku życia

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, więzień długoterminowy, rodzina, reintegracja społeczna.

Wprowadzenie

Jednostka, funkcjonując w rzeczywistości struktur społeczno-prawnych, tworzy konkretny model, dookreślony jej doświadczeniem, biografią, wiedzą, kompetencjami, preferowanymi wartościami, dokonywanymi wyborami oraz racjonalnymi i odpowiedzialnymi decyzjami. Szczególnego znaczenia nabiera sytuacja, gdy funkcjonowanie jednostki zdecydowanie wiąże się z naruszeniem konkretnych norm prawnych. Wówczas w aspekcie prawnym, moralnym i społecznym jest ona oceniana bardzo negatywnie. Konsekwencją może być nagana, potępienie bądź w ostateczności nieuchronna surowa kara, będąca ważnym, uniwersalnym na przestrzeni wieków i kultur, elementem życia społecznego. Kary wpisane są w nasze wyposażenie genetyczne, stanowią ważny regulator zachowań. Wyjątkową formą kary jest kara kryminalna, kara pozbawienia wolności, mająca na celu spowodowanie wewnętrznej przemiany skazanego, korektę jego systemu wartości, ukształtowanie w nim poczucia odpowiedzialności za własne czyny, wzbudzenie poczucia winy determinującego moralną rehabilitację oraz potrzebę zadośćuczynienia. Odwołując się do M. Foucaulta, więzienie to rozwiązanie odrażające, bez którego nie można się jednak obyć¹. Zanim kara zo-

¹

stała uznana za jeden ze środków oddziaływania na zachowanie człowieka o charakterze wychowawczym, a nie jedynie za odwetową reakcję na czyn zabroniony, minęło wiele stuleci. Stopniowo kara, będąca bezwzględną reakcją społeczną na wyrządzoną komuś krzywdę, nabierała głębszego sensu i znaczenia z perspektywy nie tylko zmiany potępionego sposobu zachowania człowieka, ale także procesu readaptacji i reintegracji społecznej². Konkludując – na jednym z biegunów tej rzeczywistości mamy więc długotrwałą izolację więzienną, na drugim wyjście poza własną perspektywę i dostrzeżenie drugiego człowieka w nowej dla niego rzeczywistości moralnej, społecznej i prawnej, ze świadomością rzeczywistości skomplikowanej i wielowymiarowej.

W literaturze przedmiotu oraz w praktyce penitencjarnej do dziś nie ma jednoznacznej definicji kary długoterminowej, kary, która budzi wiele kontrowersji. W ujęciu J. Jasińskiego, karą długoterminową jest kara przekraczająca trzy lata pozbawienia wolności. Dolna granica kary długoterminowej, według E. Janiszewskiej-Talago, to pięć lat. Odmienne stanowisko prezentują P. Sobota, G.B. Szczygieł oraz J. Górski, przyjmując, iż karą długoterminową jest kara przekraczająca 10 lat pozbawienia wolności. Doprecyzowując – Rezolucja (76)2 z 1976 roku dotycząca postępowania penitencjarnego ze skazanymi na kary długoterminowe, uchwalona przez Komitet Ministrów Rady Europy oraz Rekomendacja Rec (2003)23 o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności (*przyjęta wraz z urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 855. posiedzeniu w dniu 9 października 2003 r.*), stanowią iż kara trwająca pięć lat i dłuższa to kara długoterminowa³. Długoterminowy więzień to osoba, która odbywa karę pozbawienia wolności lub kary pozbawienia wolności sięgające łącznie pięciu lat albo dłuższe. Ponadto celem długoterminowej kary pozbawienia wolności powinno być przeciwdziałanie szkodliwym skutkom pozbawienia wolności oraz taka oferta oddziaływań penitencjarnych by więźniowie długoterminowi i dożywotni z powodzeniem powrócili do społeczeństwa i prowadzili po zwolnieniu życie zgodne z prawem⁴. Tak więc przywołane dokumenty stanowią o priorytetach w postępowaniu penitencjarnym, by wykonywana kara wobec tak szczególnej kategorii osadzonych miała charakter sensowny i doprowadziła do konkretnych efektów z perspektywy celu kary, sprawiedliwości naprawczej oraz procesu readaptacji i reintegracji społecznej. Warto także od-

Psychologia penitencjarna, red. M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, Warszawa 2016, s. 22–24.

K. Mrozek, *Skazani na kary długoterminowe w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2013, s. 269–270.

Rekomendacja Rec (2003) 23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności (przyjęta wraz z urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 855. posiedzeniu w dniu 9 października 2003 r.), „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73 (numer specjalny), s. 113.

nieść się do zapisów *Kodeksu karnego wykonawczego*⁵ oraz Zarządzenia Nr 19 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych, które określa szczegółowe zasady prowadzenia i organizacji oddziaływań penitencjarnych w zakresie:

- prowadzenia i organizacji programów resocjalizacji skazanych,
- prowadzenia i organizacji zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu wychowania fizycznego i sportu oraz obsługi bibliotecznej, radiowęzła i studia telewizyjnego,
- prowadzenia rozmów wychowawczych z osadzonymi,
- nagradzania i karania dyscyplinarnego osadzonych,
- postępowania z osadzonymi cudzoziemcami oraz osobami niepełnosprawnymi,
- przeciwdziałania wzajemnej demoralizacji osadzonych, negatywnym przejawom podkultury przestępczej, występowaniu zachowań agresywnych i samoagresji,
- oddziaływań na osadzonych poprzez pracę,
- udzielania pomocy w przygotowaniu do readaptacji społecznej osadzonych oraz pomocy doraźnej osobom zwalnianym z zakładów karnych,
- prowadzenia badań psychologicznych, udzielania pomocy psychologicznej oraz prowadzenia oddziaływań psychokorekcyjnych,
- prowadzenia oddziaływań terapeutycznych,
- dokumentowania prowadzonych oddziaływań penitencjarnych i terapeutycznych⁶.

Polityka wykonywania kar długoterminowych wiązać się więc powinna z wypracowaniem takiego modelu postępowania penitencjarnego, sprzyjającemu warunkom, które zapobiegą negatywnym efektom długoletniej izolacji penitencjarnej, zmniejszą jej dolegliwość, ponadto będą odpowiadać na podstawowe potrzeby więźniów z uwzględnieniem ich właściwości indywidualnych⁷.

Metodologiczne założenia badań własnych

Uwzględniając perspektywę wielowymiarowości podjętego zagadnienia, w szczególności problemu readaptacji i reintegracji społecznej⁸ w odniesieniu do

Rozdział VII: *Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń, pomoc w społecznej readaptacji skazanych oraz Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej*, Rozdział X: *Kara pozbawienia wolności*, ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2017, poz. 665 t.j. ze zmianami).

<https://edu.cossw.pl/mod/book/view.php?id=2637&chapterid=1683> [dostęp: 8.03.2018].

M. Nielaczna, *Jak poradzić sobie z karą dożywotniego pozbawienia wolności?*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Nielaczna, P. Wiktorska, Warszawa 2013, s. 624–625.

Readaptacja społeczna oznacza powrót do życia społecznego osób okresowo wyizolowanych z naturalnego środowiska, na skutek ich wewnętrznej przemiany umożliwiającej przystosowa-

skazanych długoterminowych, ponadto sięgając do własnych konstatacji opartych na dotychczasowych doświadczeniach⁹, na potrzeby niniejszego opracowania wyłoniono, w ramach zrealizowanego projektu badawczego¹⁰, populację 85 więźniów długoterminowych, posiadających na wolności dzieci do 15 roku życia. Analizie zostały poddane następujące obszary:

- funkcjonowania więźniów długoterminowych – posiadających na wolności dzieci do 15 roku życia – w warunkach izolacji więziennej, z uwzględnieniem relacji łączących ich z bliskimi i dziećmi,
- odczuwane przez nich dolegliwości uwięzienia, uwzględniając aspekt funkcjonalny, przestrzenno-czasowy, zdrowotny i społeczny instytucji totalnej,
- uczestnictwo w programach readaptacji i reintegracji społecznej z perspektywy wartościowego, z punktu oczekiwań społecznych, funkcjonowania w przestrzeni struktur społeczno-prawnych po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Pierwsza część wspomnianego wyżej projektu badawczego została zrealizowana na terenie dwóch zakładów karnych Republiki Czeskiej. W połowie 2014 roku w Zakładzie Karnym Světlá nad Sázavou pozyskano 68 kwestionariuszy kompletnie wypełnionych przez kobiety posiadające na wolności dzieci do 15 roku życia, oraz 4 kwestionariusze wypełnione przez kobiety odbywające karę pozbawienia wolności z dziećmi¹¹. W połowie 2015 roku, prowadząc badania wśród mężczyzn posiadających na wolności dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym Stráž pod Ralskem, otrzymano 70 kompletnych kwestionariuszy. Druga część projektu (2016–2017) objęła swym zasięgiem jednostki penitencjarne OISW Rzeszów¹², OISW Kra-

nie się do wymogów i oczekiwań społecznych. Reintegracja społeczna to powrót do życia społecznego osób zwolnionych z zakładu karnego, na skutek przyjęcia ich i zaakceptowania przez lokalną społeczność i szerszą zbiorowość, *Psychologia...*, s. 525.

Autorka tekstu, w 2004 roku założyciel i od tego roku do chwili obecnej, opiekun naukowy Sekcji Penitencjarnej Naukowego Koła Pedagogów, działającej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. Inicjator trzynastu Penitencjarnych Obozów Naukowych, ponadto wizyt studyjnych i warsztatów penitencjarnych zrealizowanych we współpracy ze Służbą Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych, spotkań i dyskusji z praktykami penitencjarnymi, także działań wspierających proces readaptacji społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności; od 2015 roku członek Jury Ogólnopolskiego Konkursu na Program Resocjalizacji Sprzyjający Readaptacji Społecznej Osób Pozbawionych Wolności o nagrodę Dyrektora Generalnego Służby Więziennej.

¹⁰ Badania naukowe z dotacji podmiotowej, służącej rozwojowi potencjału badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Rzeszowskiego, obszar: *Więzienne rodzicielstwo. Rodzice i ich dzieci w przestrzeni penitencjarnej. Realizacja: luty 2014 – listopad 2017; teren badań: jednostki penitencjarne Republiki Czeskiej; jednostki penitencjarne OISW w Polsce.*

¹¹ § 4 punkt b) Nařízení 36/2012 Generálního Ředitele Vězeňské služby České republiky kterým se stanoví podmínky pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody u matek nezletilých dětí ve Věznici Světlá nad Sázavou (změna: NGR č. 62/2013) stanowi, iż matka może odbywać karę pozbawienia wolności z dzieckiem, które jest w wieku od 1–3 lat.

¹² Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Rzeszowie: ZK Rzeszów, ZK Jasło, AŚ Nisko.

ków¹³, OISW Lublin¹⁴, OISW Wrocław¹⁵ i OISW Warszawa¹⁶. Otrzymano więc kolejnych 169 kompletnie wypełnionych kwestionariuszy. Kwerenda prowadzona była za osobistą zgodą osadzonych oraz dyrektorów zakładów karnych. Respondenci uczestniczyli w badaniach w warunkach dla nich bezpiecznych i gwarantujących pełną anonimowość. Podczas badań udzielono im niezbędnych wyjaśnień o charakterze proceduralnym. Nie sugerowano niczego, co mogłoby odnosić się do obszaru treściowego odpowiedzi. Każdemu wypełnionemu zestawowi kwestionariuszy nadany został numer identyfikacyjny.

Tabela 1. Struktura społeczna badanej populacji skazanych długoterminowych (n = 85) posiadających dzieci w wieku do 15 roku życia

Wyszczególnienie		I.b.	%
płeć	Kobiety	49	57,6%
	Mężczyźni	36	42,4%
wykształcenie	Podstawowe	29	34,1%
	Gimnazjalne	20	23,5%
	Zawodowe	18	21,2%
	średnie techniczne	5	5,9%
	średnie ogólnokształcące	10	11,8%
	Licencjat	1	1,2%
	wyższe mgr	1	1,2%
	szkoła specjalna	1	1,2%
stan cywilny	wolny/-a	31	36,5%
	w konkubinacie	12	14,1%
	żonaty/mężatka	18	21,2%
	rozwódziony/-a	17	20,0%
	wdowiec/wdowa	7	8,2%
deklarowany poziom religijności	wierzący/-a praktykujący/-a	30	35,3%
	wierzący/-a niepraktykujący/-a	33	38,8%
	niewierzący/-a	22	25,9%
struktura rodziny pochodzenia	pełna, oboje rodzice biologiczni	52	61,2%
	Zrekonstruowana	2	2,4%
	rozbita na skutek separacji rodziców	3	3,5%
	rozbita na skutek rozvodu rodziców	10	11,8%
	niepełna ze względu na śmierć matki	1	1,2%

¹³ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Krakowie: ZK Kraków Nowa Huta, AŚ Kielce.

¹⁴ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Lublinie: AŚ Lublin.

¹⁵ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej we Wrocławiu: ZK Nr 1 we Wrocławiu.

¹⁶ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Warszawie: AŚ Warszawa Grochów.

Tabela 1. Struktura społeczna badanej populacji skazanych długoterminowych... (cd.)

	Wyszczególnienie	l.b.	%
struktura rodziny pochodzenia	niepełna ze względu na śmierć ojca	10	11,8%
	Konkubinat	1	1,2%
	rodzina zastępcza spokrewniona/śmierć obojga rodziców	2	2,4%
	rodzina adopcyjna	2	2,4%
	opieka instytucjonalna (instytucje opiekuńczo-wychowawcze)	2	2,4%

Źródło: badania własne.

Z zestawienia danych zawartych w tabeli 1 wynika, iż w badanej populacji 85 skazanych długoterminowych posiadających na wolności dzieci do 15 roku życia – 57,6% stanowiły kobiety, zaś 42,4% mężczyźni. Średni wiek respondentów wynosił 35,3 lata (M), przy odchyleniu standardowym wynoszącym 6,7 lat (SD). Co najmniej połowa respondentów miała przynajmniej 35 lat (Me), najczęściej 34 lata (Mo). Rozkład zmiennej kształtował się od 20 lat (Min) do 53 lat (Maks). Ponadto, średnia długość odbywanej kary pozbawienia wolności wśród respondentów wynosiła 8,2 lata (M), przy odchyleniu standardowym wynoszącym 3,6 lat (SD). Co najmniej połowa respondentów odbywała karę 7 lat pozbawienia wolności (Me), najczęściej 5 lat (Mo). Rozkład zmiennej kształtował się od 5 lat (Min) do 25 lat kary pozbawienia wolności (Maks). Ankietowani legitymowali się przede wszystkim wykształceniem podstawowym (34,1%), gimnazjalnym (23,5%) oraz zawodowym (21,2%). Większość była stanu wolnego (36,5%). Ponad połowa badanych pochodziła z rodziny pełnej/oboje rodzice biologiczni (61,2%).

Tabela 2. Struktura badanej populacji skazanych długoterminowych (n=85) posiadających dzieci w wieku do 15 roku życia, pod względem klasyfikacji oraz terenu odbywania kary pozbawienia wolności

	Wyszczególnienie	l.b.	%
rodzaj zakładu karnego	dla pierwszy raz karanych	47	55,3%
	dla młodocianych	0	0,0%
	dla recydywistów	38	44,7%
typ zakładu karnego	Zamknięty	40	47,1%
	Półotwarty	43	50,6%
	Otwarty	2	2,4%
system odbywania kary pozbawienia wolności	Zwykły	17	20,0%
	programowego oddziaływania	64	75,3%
	Terapeutyczny	4	4,7%

Tabela 2. Struktura badanej populacji skazanych długoterminowych... (cd.)

Wyszczególnienie		l.b.	%
jednostka penitencjarna (teren eksploracji)	AŚ Nisko (OISW Rzeszów)	9	10,6%
	ZK Jasło (OISW Rzeszów)	8	9,4%
	ZK Rzeszów (OISW Rzeszów)	13	15,3%
	ZK Kraków Nowa Huta (OISW Kraków)	4	4,7%
	AŚ Kielce (OISW Kraków)	3	3,5%
	AŚ Warszawa Grochów (OISW Warszawa)	3	3,5%
	AŚ Lublin (OISW Lublin)	2	2,4%
	ZK Nr 1 Wrocław (OISW Wrocław)	1	1,2%
	Stráž pod Ralskem (Czechy)	15	17,6%
	Světlá nad Sázavou (Czechy)	27	31,8%

Źródło: badania własne.

W tabeli 2 dokonano podziału badanych, uwzględniając jednostkę penitencjarną, w której aktualnie odbywają karę pozbawienia wolności, ze zwróceniem uwagi na rodzaj i typ zakładu karnego oraz system odbywania kary pozbawienia wolności. Ponad połowa badanych odbywała karę pozbawienia wolności po raz pierwszy (55,3%), prawie połowa badanych – po raz kolejny (44,7%). Respondenci odbywali karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego (47,1%) i pół-otwartego (50,6%) oraz w systemie programowanego oddziaływania (75,3%).

Dolegliwość kary pozbawienia wolności oraz sposoby minimalizacji negatywnych aspektów uwięzienia z perspektywy badanej populacji skazanych długoterminowych

Długoletnie funkcjonowanie w przestrzeni instytucji totalnej generuje konkretne sytuacje, doświadczenia, determinujące motywację do zmiany, korekty, rewaloryzacji systemu wartości, współdziałania w kształtowaniu społecznie pożądanego postaw, by żyć zgodnie z normami prawnymi i społecznymi. Takie, które zdecydowanie bardziej sprzyjają procesowi prizonizacji niż procesowi inkluzji społecznej. Tak więc w aktualnej rzeczywistości penitencjarnej, społeczno-prawnej, priorytetem będą działania, które osłabiają wszelkie mechanizmy warunkujące proces więzienniczenia. Sięgając do zebranego materiału badawczego, analizie poddano subiektywnie odczuwane, przez skazanych długoterminowych posiadających dzieci do 15 roku życia, dolegliwości uwięzienia. Uzyskane odpowiedzi skategoryzowano według podstawowych aspektów środowiska więziennego i zaprezentowano w niżej zamieszczonej tabeli 3. W wymiarze funkcjonalnym, znaczącym źródłem stresu, deprywacji i frustracji dla respondentów

jest utrata więzi z rodziną (84,7%) oraz ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym (52,9%). Wymiar przestrzenno-czasowy, indywidualna perspektywa czasowa skazanych długoterminowych to bardziej orientacja na tu i teraz, tzw. orientacja na czas zegarowy (*clock-orientation*) niż orientacja na przyszłość (*future-orientation*)¹⁷. Słusznie zauważa M. Ciosek, że więzienny czas wydaje się być czymś wewnętrznym w odniesieniu do czasu poza więziennym murem. Oba czasy istnieją jednak obok siebie i mają swój wyjątkowy udział w doświadczeniu człowieka¹⁸. Nierzadko są konfiguracją chwil, które jednostka pragnie bezpowrotnie wykreślić ze swojego życia. Nuda (22,4%), bezsenność (21,2%), funkcjonowanie na niewielkiej i ograniczonej przestrzeni (15,3%) to doświadczane dolegliwości uwięzienia skazanych długoterminowych posiadających dzieci do 15 roku. Ponadto należy dodać, iż zdecydowana większość respondentów odbywała karę pozbawienia wolności w celi ponad 4-osobowej.

Tabela 3. Dolegliwość kary pozbawienia wolności z perspektywy badanej populacji skazanych długoterminowych (n = 85) posiadających dzieci w wieku do 15 roku życia

Wyszczególnienie		I.b.	%
liczebność celi	1-osobowa	4	4,7%
	2-osobowa	1	1,2%
	3-osobowa	5	5,9%
	4-osobowa	20	23,5%
	ponad 4-osobowa	55	64,7%
subiektywnie odczuwane dolegliwości uwięzienia*	aspekt funkcjonalny*		
	utrata więzi z rodziną	72	84,7%
	wymóg podporządkowania regulaminowi	8	9,4%
	ubóstwo barw	10	11,8%
	pełna kontrola zachowania, ingerowanie we wszystkie obszary życia	18	21,2%
	ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym	45	52,9%
	ograniczenie swobody decyzji i działania	29	34,1%
	brak poczucia bezpieczeństwa	7	8,2%
	lęk przed wyjściem na wolność	12	14,1%
	aspekt przestrzenno-czasowy*		
	funkcjonowanie na niewielkiej ograniczonej przestrzeni	13	15,3%
	Bezsennność	18	21,2%

¹⁷ E. Jarosz, *Czas – wyznacznik struktury społecznej i funkcjonowania współczesnych Polaków*, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,28641,czas-wyznacznik-struktury-spoecznej-i-funkcjonowania-wspolczesnych-polakow> [dostęp: 13.03.2018].

¹⁸ S. Grzesiak, *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wrocław 2013, s. 30.

Tabela 3. Dolegliwość kary pozbawienia wolności... (cd.)

	Wyszczególnienie	I.b.	%
subiektywnie odczuwane dolegliwości uwięzienia*	aspekt przestrzenno-czasowy*		
	Podjęzliwość	12	14,1%
	Nuda	19	22,4%
	Bezsilność	7	8,2%
	pragnienie śmierci	2	2,4%
	aspekt zdrowotny*		
	częste bóle głowy	12	14,1%
	częste bóle brzucha	6	7,1%
	wzmoczony popęd seksualny	6	7,1%
	aspekt społeczny*		
	poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym	53	62,4%
	poczucie napiętnowania społecznego	13	15,3%
	poczucie osamotnienia	50	58,8%
minimalizacja dolegliwości uwięzienia*	widzenia z bliskimi	65	76,5%
	widzenia z dzieckiem	53	62,4%
	możliwość odbywania kary pozbawienia wolności z dzieckiem	2	2,4%
	rozmowa z wychowawcą	7	8,2%
	opieka psychologa	7	8,2%
	opieka terapeuty	5	5,9%
	opieka kapelana	3	3,5%
	zajęcia k-o	12	14,1%
	zajęcia sportowe	10	11,8%
	Nauka	10	11,8%
	Praca	36	42,4%
	Przepustki	27	31,8%

* pytania wielokrotnego wyboru

Źródło: badania własne.

Życie człowieka składa się z sekwencji pewnych wydarzeń, które dla każdej jednostki wypełnione są innego rodzaju doświadczeniami. Emocje i zdarzenia każdy przeżywa w sposób zindywidualizowany, jedyny w swoim rodzaju. Indywidualizm determinuje proces socjalizacji, który umożliwia zaistnienie społeczne, społeczne zaimplementowanie gotowości do bycia istotą społeczną, przeżywającą swoją biografię z perspektywy określonej formy uczestnictwa społecznego, które może przybierać formę standardową, odpowiadającą preferowanym w da-

nej zbiorowości wzorcom wartości, lub niestandardową – zdecydowanie odbiegającą od wartości i wzorów, często wręcz zagrażającą społecznemu wzorcowi¹⁹. Aspekt społeczny uwypuklony w rezultatach badań potwierdza, iż znaczącym udziałem respondentów – skazanych długoterminowych posiadających dzieci do 15 roku życia – z perspektywy procesu reintegracji społecznej jest doświadczenie przez nich poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym (62,4%) oraz poczucie osamotnienia (58,8%).

Podtrzymywanie kontaktu z rodziną z perspektywy badanej populacji skazanych długoterminowych

Rodzina jest wartością samą w sobie, nie do zastąpienia inną. Determinuje funkcjonowanie człowieka, ułatwia adaptację w zmieniającej się rzeczywistości, stanowi oparcie w trudnych sytuacjach, pozwala zachować równowagę emocjonalną, gwarantuje poczucie bezpieczeństwa, także rozwój indywidualności²⁰. Wykorzystanie całego potencjału, którym dysponuje rodzina poprzez jedno z najważniejszych ogniw – więź rodzicielską, mimo że występuje w sytuacji izolacji więziennej, implikuje rozwinięcie najważniejszych umiejętności interpersonalnych z niezwykle silnym ładunkiem emocjonalnym, zarówno w odniesieniu do rodziców, jak i ich dzieci pozostających na wolności. Ponadto pomaga poradzić sobie ze stresem, uczy otwartości, empatii, podejmowania racjonalnych decyzji, wzmacnia pozytywny obraz własnej osoby, podnosi poczucie własnej wartości, pomaga odreagowywać napięcia i frustracje, budować udane relacje z innymi, konstruktywnie rozwiązywać konflikty. Także skierować swoje życie na drogę wartości prospołecznych, zrozumieć, że dotychczasowy typ biografii może stać się zagrożeniem dla życia rodzinnego, relacji z dzieckiem, a w konsekwencji może doprowadzić do destrukcji²¹. Warto przywołać tutaj refleksję, którą z czytelnikiem dzieli się Jefrosinia Kiersnowska:

Nie nad tym, że jestem absolutnie samotna, że nie obchodzę nikogo na całym świecie: nikogo nie obchodzi to, co mnie cieszy, co zasmuca, czy jest mi smutno, czy wesoło. I nie nad tym, że nie mam się o kogo zatroszczyć, kogo przyhołubić, wiedząc, że moja miłość jest komuś potrzebna jak majowy deszcz roślinie. Po prostu nie mogę się pogodzić z myślą, że po dwudziestu latach, które mama przeżyła w rozłące ze mną, nie mając żadnego oparcia prócz siebie samej, swoich sił, swojego rozumu i dobrej woli, śmierć ją bezlitośnie okradła²².

¹⁹ M. Badowska-Hodyr, *Rodzice-więźniowie w przestrzeni penitencjarnej*, [w:] *Konteksty kreowania przestrzeni polskiego więzienia*, red. D. Rondalska, M. Kalaman, COSSW, Kalisz 2014, s. 220–221.

²⁰ M. Winiarski, *Rodzina – podstawowe funkcje*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, red. T. Pilch, Warszawa 2006, s. 321.

²¹ M. Badowska-Hodyr, *Więzienne dzieciństwo*, [w:] *Rzeczywistość dziecka*, red. J. Krukowski, Tarnów 2012, s. 419–420.

²² J. Kiersnowska, *Ile wart jest człowiek*, Warszawa 2012, s. 8.

Przywołując przepisy Kodeksu karnego wykonawczego²³, wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w osadzonym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności, potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do popełniania przestępstw²⁴. By cel ten osiągnąć, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, prowadzi się zindywidualizowane oddziaływania, uwzględniając przede wszystkim pracę, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktu z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne²⁵. Zebrany w trakcie badań materiał empiryczny uwypuklił, jak respondenci radzą sobie z sytuacją długotrwałej izolacji więziennej, w szczególności uwzględniając kontakt z bliskimi i dziećmi pozostającymi na wolności. Prezentuje to niżej zamieszczona tabela 4. W badanej populacji skazanych długoterminowych posiadających dzieci w wieku do 15 roku życia, znaczny procent (52,9%) deklaruje posiadanie pełnych praw rodzicielskich, z kolei duży procent (40%) – ograniczone prawa rodzicielskie. Zdecydowana większość badanych posiada 1–2 dzieci w wieku do 15 roku życia. Blisko 70% badanych posiadało w celi zdjęcie swojego dziecka.

Tabela 4. Kontakty z bliskimi i dziećmi z perspektywy badanej populacji skazanych długoterminowych (n=85) posiadających dzieci w wieku do 15 roku życia

Wyszczególnienie		l.b.	%
prawa rodzicielskie	Pełne	45	52,9%
	Ograniczone	34	40,0%
	Odebrane	6	7,1%
ilość posiadanych dzieci w wieku do 15 roku życia	1–2 dzieci	67	78,8%
	3–4 dzieci	15	17,6%
	powyżej 4 dzieci	3	3,5%
relacje, kontakty, uczucia w odniesieniu do bliskich i dzieci*	formy kontaktu z bliskimi*		
	Korespondencja	72	84,7%
	rozmowy telefoniczne	62	72,9%
	widzenia w zakładzie karnym	47	55,3%
	Przepustki	7	8,2%
	Skype	1	1,2%

²³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2017, poz. 665 t.j. ze zmianami).

²⁴ Art. 67 § 1, tamże.

²⁵ Art. 67 § 2 i 3, tamże.

Tabela 4. Kontakty z bliskimi i dziećmi... (cd.)

Wyszczególnienie	l.b.	%
uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z bliskimi*		
radość z bezpośredniego kontaktu	53	62,4%
Szczęście	42	49,4%
dodają siły i wsparcia	54	63,5%
Tęsknota	28	32,9%
Wstyd	32	37,6%
niepokój, uczucie pustki	6	7,1%
wyrzuty sumienia	34	40,0%
Bezradność	13	15,3%
formy kontaktu z dziećmi*		
Korespondencja	66	77,6%
rozmowy telefoniczne	60	70,6%
widzenia w zakładzie karnym	43	50,6%
Przepustki	9	10,6%
Skype	3	3,5%
uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z dziećmi*		
radość z bezpośredniego kontaktu	49	57,6%
Szczęście	42	49,4%
dodają siły i wsparcia	54	63,5%
Tęsknota	35	41,2%
Wstyd	25	29,4%
niepokój, uczucie pustki	5	5,9%
wyrzuty sumienia	39	45,9%
Bezradność	20	23,5%
przygnębienie, że nie mogą być rodzicem na co dzień	32	37,6%
poczucie straconych chwil/szczera chęć powrotu do domu	17	20,0%

* pytania wielokrotnego wyboru

Źródło: badania własne.

Utrzymanie więzi rodzinnych jest fundamentalnym sposobem na zapobieganie powrotności do przestępstwa, szansą powodzenia procesu reintegracji społecznej, zdecydowanie w wymiarze priorytetu prawem wszystkich więźniów, ich dzieci i innych członków rodziny. Troska europejskiego więziennictwa o matkę małego dziecka jest wyrazem uwzględnienia przepisów Deklaracji praw dziecka z 1959 r., uznającej prawo niemowlęcia i małego dziecka do opieki macierzyń-

skiej i życia rodzinnego²⁶. Europejska konwencja praw człowieka w swoich przepisach akcentuje, iż prawo do poszanowania życia prywatnego osób odbywających karę pozbawienia wolności obejmuje swym zakresem także utrzymywanie przez nich kontaktów ze światem zewnętrznym, w celu łatwiejszej i szybszej integracji ze społeczeństwem po zwolnieniu na poziomie celu maksimum resocjalizacji penitencjarnej. Z kolei Rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny w swoich przepisach akcentuje, iż pozbawienie wolności powoduje wiele problemów społecznych, w szczególności w odniesieniu do życia rodzinnego, w tym relacji z dziećmi²⁷.

W konkluzji przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż osadzeni odbywający kary długoterminowe utrzymują kontakt z osobami bliskimi poprzez korespondencję (84,7%), rozmowy telefoniczne (72,9%) oraz widzenia w zakładzie karnym (55,3%). Uczucia, emocje, jakie im wówczas towarzyszą, to: świadomość wsparcia, siły i bliskości ze strony osób bliskich (63,5%), radość z bezpośredniego kontaktu (62,4%), szczęście (49,4%), tęsknota (32,9%), wstyd w związku z pobytem w zakładzie karnym (37,6%) oraz wyrzuty sumienia (40%).

Podtrzymywanie bądź odbudowa więzi z dzieckiem jest równie ważnym i wartościowym doświadczeniem dla osadzonych funkcjonujących w określonej rzeczywistości instytucjonalnej i społecznej, odbywających kary długoterminowe, szczególnie gdy odniesiemy się do procesu ich zmiany na poziomie wewnętrznych struktur, kształtowania się ich tożsamości – w efekcie, pojawia się lepsze radzenie sobie z dolegliwością kary pozbawienia wolności oraz łatwiejszy powrót do społeczeństwa po odbyciu kary pozbawienia wolności. Analizując ten obszar penitencjarny, formy kontaktu osadzonych odbywających kary długoterminowe ze swoimi dziećmi pozostającymi na wolności to przede wszystkim: korespondencja (77,6%), rozmowy telefoniczne (70,6%) oraz widzenia w zakładzie karnym (50,6%). Uczucia, emocje, jakie wówczas towarzyszą osadzonym, to: świadomość wsparcia, siły i bliskości ze strony osób bliskich (63,5%), radość z bezpośredniego kontaktu (57,6%), szczęście (49,4%), tęsknota (41,2%), wyrzuty sumienia (45,9%) oraz przygnębienie, że nie mogą być rodzicem na co dzień (37,6%). Gdy matka lub ojciec, bądź oboje rodzice zostają pozbawieni wolności, model rodziny ulega diametralnej zmianie. Z takim modelem dziecko musi się oswoić. Sięgając do doświadczeń szwedzkich służb penitencjarnych, dzieci, których rodzice odbywają karę pozbawienia wolności, często cierpią na bóle brzucha, bóle głowy, depresje, problemy z koncentracją uwagi, trudności

²⁶ H. Reczek, *Oddziaływania wychowawcze w Domu dla Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu*, [w:] *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, red. I. Dybalska, Warszawa 2009, s. 230.

²⁷ G. Szczygieł, *Rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny, komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73 (numer specjalny), s. 219.

w uczeniu się, reakcje skórne, problemy ze snem, problemy ze słuchem, zmniejszony apetyt, pojawia się także obawa przed utratą pozostałego z rodziców. Czynniki, które mogą determinować właśnie takie reakcje dzieci, to wiek i poziom rozwoju dziecka, historia życia i doświadczenie, wsparcie we własnym środowisku, więź emocjonalna z rodzicem odbywającym karę pozbawienia wolności, możliwość utrzymania własnego obrazu osoby pozbawionej wolności, długość kary i rodzaj przestępstwa, przeżycia dziecka związane z zatrzymaniem rodzica, stabilność i warunki życia, możliwość kontaktu z uwięzionym rodzicem oraz sytuacja rodzinna i pozostałe kontakty społeczne dziecka. Dziecko może także przenosić na siebie ciężar żalu i rozpacz, jaki nosi rodzic pozostający w domu. Dziecko może być zamknięte w sobie, złe, zmęczone, także załamane. Niektóre dzieci biorą na siebie odpowiedzialność opieki nad dorosłym. Niezależnie od tego, jakie uczucia dziecko wyraża, należy dać mu wsparcie i potwierdzenie bliskości²⁸.

Przeprowadzone badania potwierdziły ponadto, iż 45,9% badanej populacji skazanych długoterminowych uczestniczyło w programach podtrzymujących bądź odbudowujących więź z rodziną. Wartość uczestnictwa w nich respondenci ocenili z perspektywy następujących parametrów: odbudowa, poprawa relacji z dziećmi (12,9%), odbudowa więzi emocjonalnej, uczuciowej z bliskimi (12,9%), lepsze radzenie sobie z problemami i troskami w zakładzie karnym (15,3%), wzrost poczucia wartości (12,9%), poczucie, że jest się ważnym i potrzebnym dla kogoś (17,6%), uczucie, iż mimo uwięzienia dziecko akceptuje i nie odrzuca rodzica (24,7%), zmniejszenie poczucia osamotnienia (11,8%), większa tęsknota za wolnością (10,6%), „czuję, że po odbyciu kary mam dom, do którego mogę wrócić” (24,7%), „mam kogoś, kto mnie kocha i na mnie czeka” (30,6%) oraz większa motywacja do zmiany na lepsze (27,1%). Każdy ze wskazanych walorów nie tylko jest znaczący z perspektywy procesu reintegracji społecznej, ale istotnie determinuje odczucia człowieka doświadczającego długotrwałe uwięzienia, zagrożonego marginalizacją, wykluczeniem społecznym i stygmatyzacją, z perspektywy jednego z ważniejszych obszarów – odbudowania i podtrzymywania więzi z rodziną i prawa do moralnej rehabilitacji.

Podsumowanie

Czy długotrwała izolacja więzienna ma sens? Czy człowiek, tak doświadczając siebie w przestrzeni instytucji totalnej, nie traci swojego człowieczeństwa, swojej indywidualności i niepowtarzalności? Czy ma prawo do moralnej rehabi-

²⁸ Kriminalvården: *The way back – a presentation of the Swedish Prison and Probation Service*. Norrköping, Sweden 2006; Kriminalvården: *Informationshäfte om barn som har mamma eller pappa fängelse*. Norrköping, Sweden 2006; Kriminalvården: *Lisa besöker pappa i fängelset*. Norrköping, Sweden 2006.

litacji i zadośćuczynienia, czy jego tożsamość zostaje już na zawsze naznaczona piętnem wykluczenia i stygmatyzacji w świetle procesu reintegracji społecznej? Aktualny dyskurs w obszarze zagadnień związanych ze skazanymi na kary długoterminowe nie wyczerpuje tematu, który wymaga ciągłej eksploracji, wszechstronnych analiz i studiów. Na podstawie zebranego materiału badawczego należy stwierdzić, iż w modelu postępowania ze skazanymi na kary długoterminowe niezwykle ważne jest uchwycenie niepowtarzalności i indywidualności jednostki, jej potrzeb i oczekiwań. Ogromnym wzmocnieniem w procesie korekty, rewaloryzacji, jest wsparcie rodziny, i to właśnie ona powinna stanowić ogniwo autentycznej zmiany z perspektywy procesu readaptacji i reintegracji społecznej w odniesieniu do skazanych na kary długoterminowe. Ona bowiem nadaje sens życiu, nie pozbawia nadziei, mobilizuje do pracy nad zmianą dotychczasowej biografii, by istnienie w przestrzeni struktur społeczno-prawnych było oparte na odpowiedzialności, podmiotowości i wartościach, wypełniając przestrzeń sprawiedliwości naprawczej.

Bibliografia

- Badowska-Hodyr M., *Rodzice-więźniowie w przestrzeni penitencjarnej*, [w:] *Konteksty kreowania przestrzeni polskiego więzienia*, red. D. Rondalska, M. Kalaman, COSSW, Kalisz 2014.
- Badowska-Hodyr M., *Więzienne dzieciństwo*, [w:] *Rzeczywistość dziecka*, red. J. Krukowski, MWSE, Tarnów 2012.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Aletheia, Warszawa 1998.
- Grzesiak S., *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2013.
- <https://edu.cossw.pl/mod/book/view.php?id=2637&chapterid=1683> [dostęp: 8.03.2018].
- Jarosz E., *Czas – wyznacznik struktury społecznej i funkcjonowania współczesnych Polaków*, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,28641,czas-wyznacznik-struktury-spoecznej-i-funkcjonowania-wspolczesnych-polakow> [dostęp: 13.03.2018].
- Kiersnowska J., *Ile wart jest człowiek*, Świat Książki, Warszawa 2012.
- Kriminalvården: *The way back – a presentation of the Swedish Prison and Probation Service*. Norrköping, Sweden 2006.
- Kriminalvården: *Informationshäfte om barn som har mamma eller pappa fängelse*. Norrköping, Sweden 2006.
- Kriminalvården: *Lisa besöker pappa i fängelset*. Norrköping, Sweden 2006.
- Mrozek K., *Skazani na kary długoterminowe w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim*

- systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, red. A. Kwieciński, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Nařízení 36/2012 Generálního Ředitele Vězeňské Služby České Republiky kterým se stanoví podmínky pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody u matek nezletilých dětí ve Věznici Světlá nad Sázavou (změna: NGR č. 62/2013).
- Niełacznna M., *Jak poradzić sobie z karą dożywotniego pozbawienia wolności?*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacznna, P. Wiktorska, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Psychologia penitencjarna*, red. M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, PWN, Warszawa 2016.
- Reczek H., *Oddziaływania wychowawcze w Domu dla Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu*, [w:] *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, red. I. Dybalska, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2009.
- Rekomendacja Rec (2003) 23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o wykonywaniu przez administracje więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności (przyjęta wraz z urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 855. posiedzeniu w dniu 9 października 2003 r.)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73 (numer specjalny).
- Szczygiel G., *Rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny, komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73 (numer specjalny).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U.2017.665 t.j. ze zmianami).
- Winiarski M., *Rodzina – podstawowe funkcje*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006.
- Zarządzenie Nr 19 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych, <https://edu.coss.w.pl/mod/book/view.php?id=2637&chapterid=1683> [dostęp: 8.03.2018].

**Maintaining family ties in the context of social readaptation
from the perspective of long-term prisoners with children under
15**

Summary

The article presents the results of a research project addressed to long-term prisoners with children up to 15 years of age. The functioning of long-term prisoners in the conditions of prison isolation was analyzed from the perspective of relevant dimensions of the prison environment: functional, spatio-temporal and social, together with the ways to minimize negative aspects of imprisonment through one of the most important means of penitentiary influence – maintaining family ties. Attention was also drawn to a selection of legal aspects of penitentiary proceedings towards long-term prisoners. In the current penitentiary reality, the priority is to develop a model of penitentiary proceedings that will counteract the negative effects of long-term penitentiary isolation and support the process of social reintegration.

Keywords: imprisonment, long-term prisoner, family, social reintegration.